

Опаленко Д. А., НУ «ОЮА»

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ДЕРЖАВНА ВЛАДА»

Стаття присвячена висвітленню розвитку категорії «державна влада» з урахуванням концептуальних підходів функціонування державної влади. Розкрито питання взаємозв'язку функціонування державної влади із світоглядними соціальними орієнтирами. Було зазначено, що соціальна влада невід'ємна від будь-якої організованої, більш-менш стійкої і цілеспрямованої спільності людей, що дозволяє стверджувати про вагоме значення державної влади в управлінні будь-яким суспільством.

На всіх етапах історичного розвитку суспільства таке явище, як влада, завжди було об'єктом пильної уваги та досліджень. Протягом віків людство формувало своє ставлення до влади. Вихідним і визначальним при цьому, врешті-решт, стало положення, згідно з яким держава покликана слугувати забезпеченню природних і невід'ємних потреб людини, а народ визнавався єдиним джерелом влади. На основі зазначених положень сформувалася концепція, за якою держава виступає не як володар суспільства, а як його захисник.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці відомих учених-теоретиків у галузі теорії права, а також представників інших суспільних наук. Значну увагу дослідженню теоретичних аспектів

державної влади приділяли у своїх працях С. Алексєєв, М. Байтін, Г. Єллінек, М. Козюбра, О. Копиленко, А. Мамичев, І. Самолова, В. Чиркін, В. Шаповал та ін.

Метою цієї статті є з'ясування історичного розвитку, сутності та призначення державної влади як загальнолюдського феномену.

Історично склалося так, що якісні та структурні ознаки й характеристики влади зумовили виділення окремих її гілок — законодавчої, виконавчої і судової. Загальновизнаний теоретик концепції поділу влади Ш. Л. Монтеск'є стверджував, що поєднання всієї повноти влади в одній особі або в одному органі державної влади завжди буде призводити до сваволі. Він зазначав, що всі три зазначені гілки влади мають бути відносно незалежними, мати свою чітко визначену компетенцію. За Монтеск'є, перша влада — законодавча — видає і скасовує закони, друга — виконавча — видає зовнішніми зносинами і забезпечує безпеку держави, третя — судова — карає злочинців та стримує зіткнення двох перших гілок влади. Судова влада при цьому може виконати дане призначення тільки за умови її самостійного існування [1, с. 156].

Ш. Монтеск'є зазначав: «Щоб створити помірне правління, треба вміти комбінувати влади, регулювати їх, приводити в дію; це такий шедевр законодавства, який рідко вдається виконати випадку і який рідко дозволяють виконати розсудливості» [2, с. 38-39].

Як зазначає В. Чиркін, принцип поділу влади виступає як складова демократії, його практична реалізація становить цінний досвід контролю держави з боку громадянського суспільства, оскільки суспільство найбільш здатне контролювати таку владу, яка розділена і частини якої певною мірою протистоять одна одній [3, с. 3]. На основі наведеного та аналогічних положень сформувалася теза про те, що демократія — це, скоріше, не гармонія влади, а суворий її поділ у межах повноважень органів, що представляють державну владу і через які вона реалізується. Досягнення найбільшої ефективності в управлінні суспільними і державними справами забезпечується при діалектичному поєднанні принципу концентрації влади з принципом її поділу [4, с. 4].

Державна влада, будучи особливим різновидом соціальної влади, являє собою, з точки зору О.В. Малько, «публічно-політичні відносини панування і підпорядкування між суб'єктами, що спираються на державний примус». Характерними рисами державної влади є те, що ця влада поширюється на все суспільство, носить публічний характер, спирається на державний примус.

Державна влада здійснюється особливим шаром людей, які професійно займаються управлінням — чиновниками, а також політиками.

Ніяка інша соціальна влада в даний час не може конкурувати з державною владою за силою заходів впливу на підвладних осіб і не має в своєму розпорядженні таким апаратом чиновників, які уособлюють цю владу [5, с. 150-151].

На думку О.В. Малько, влада – це досить складний, багатоаспектний феномен, що виявляється в різних організаційних формах, методах і способах її здійснення, системі відносин, цілях та інше. В юридичній літературі одні автори розглядають владу як певну функцію, притаманну будь-якому колективу, суспільству; інші дослідники – як вольове відношення пануючого і підвладного суб'єктів; треті – як здатність володаря нав'язувати свою волю іншим особам, четверті – як організовану силу, здатну підпорядковувати волі певної соціальної спільноти інших людей. Влада розуміється так само, як управління, пов'язане з примусом. І, нарешті, часто під владою розуміється держава або її органи, що здійснюють владу.

Так, під соціальною владою можна розуміти властиве вській спільноті людей відносини панування і підпорядкування між суб'єктами, що спирається на примус.

Соціальна влада невід'ємна від будь-якої організованої, більш-менш стійкою і цілеспрямованої спільноті людей. Вона з неминучістю властива і роду, і племені, і родині, і громадської організації, і партії, і державі, і суспільству в цілому. Це – найважливіший засіб функціонування соціальних структур та інститутів, суттєвий елемент будь-якої організації соціального життя.

Влада надає суспільству цілісність, керованість, служить найважливішим фактором організованості і порядку. Іншими словами, це системоутворюючий елемент, що забезпечує соціальну життєздатність. Під впливом влади суспільні відносини стають цілеспрямованими, набувають характеру керуючих та контрольованих зв'язків, а спільне життя людей стає організованим та впорядкованим [6, с. 45-46].

Якщо звернутися до давніх часів, то можна відмітити, що особливістю соціальної влади і норм первісного суспільства була належність до самої життєдіяльності людей, вираження і забезпечення соціально-економічної єдності роду. Це було пов'язано з недосконалістю знарядь праці, низкою його продуктивністю. Звідси – необхідність у спільному проживанні, у суспільній власності на засоби виробництва і розподілі продуктів на основі рівності.

Подібні обставини впливали на сутність влади і норм первісного суспільства. Соціальна влада, що існувала в додержавний період характеризувалася такими ознаками:

- поширювалася тільки в межах роду, виражала його волю і базувалася на кровних зв'язках;

– була безпосередньо суспільною, будувалася на засадах первісної демократії, самоврядування (тобто суб'єкт і об'єкт влади тут збіглися);

– органами влади виступали родові збори, старійшини, воєначальники і т. п., що вирішували всі найважливіші питання життєдіяльності первісного суспільства [7, с. 87].

Принцип історизму, який має методологічне й концептуальне значення, дозволяє вважати соціальну владу першоосновою будь-якого типу влади в суспільстві, дає змогу виокремити її вихідні атрибутивні характеристики й простежити розвиток і трансформацію цієї влади в інші форми.

Влада, в тому числі державна, породжується також природою людини, її інстинктами, потребами, почуттями, інтересами. У свою чергу, уже в самій владі як феномені, породженому функціонуванням живих мислячих істот, мимоволі проявляються властивості та риси людини, що надають державній владі антропоморфний характер [8, с. 250].

Проф. Ю.М. Оборотов зазначає, що для розуміння того, що таке влада, як діє влада і на чому вона ґрунтується, використовують концепцію влади Макса Вебера. За М. Вебером, «влада означає будь-яку можливість проводити всередині даних соціальних відносин власну волю, навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість заснована». При цьому розмежовуються такі типи влади: традиційна влада, основою якої є віра у святість духовних традицій і установлень; легітимна влада, підставою для якої є раціональні переконання в доцільності існуючого порядку, заснованого на сукупності безособових норм і принципів, вірі в юридичні встановлення і функціональну компетентність керівника; харизматична влада, яка базується на вірі в особливу надприродну особистість вождя. Ставлення громадян до існуючої влади виражається в понятті легітимності. Зазвичай легітимною розглядається така влада, яка визнана керованим народом.

Крім того, інша концепція влади пов'язана з ім'ям Ж. Бюрдо, який, використовуючи ідею М. Вебера, розмежував безособову (анонімну) владу, коли її носієм є колектив в цілому; інституціоналізовану владу, яка втілена в державних установах та інститутах; особисту (персональну) владу, яку суспільство зазвичай використовує для посилення її ефективності.

Існують два принципи формування державної влади, реалізація яких пов'язана з такою формою політичної єдності, як держава (К. Шмітт). По-перше, це принцип тотожності, коли політична єдність заснована на тому, що не існує держави без народу і тому народ повинен бути присутнім в якості наявної величини.

І, по-друге, інший принцип – репрезентації, який свідчить, що політична єдність народу може бути наявною і повинна репрезентувати людьми персонально [9, с. 82].

Будь-який суб'єкт, який реалізує державну владу, має чітку інституціонально-правову оформленість своєї «владної позиції» та однозначне закріплення функціонального характеру «владної активності» у законодавчих актах [10, с. 79].

На сьогоднішній день, державна влада є одним із найбільш вивчених і одночасно дискусійних питань загальнотеоретичної юриспруденції. У зарубіжній науці державну владу зазвичай розглядають з позицій біхевіоризму, телеології, інструменталізму, структуралізму, конфліктології. У вітчизняній юридичній науці поширений погляд на державну владу як здатність і можливість держави за допомогою наявних засобів впливати на поведінку людей. У той же час юридична наука усе більше звертає увагу на зв'язаність влади з організацією впливу суб'єкта на об'єкт і активніше використовує досягнення інших наук. Серед них, як зазначає В.В. Завальнюк, політична антропологія. Так, антропологічне розуміння онтології державної влади є одним з найдавніших концептів в історії політичної та правової думки [11, с. 5].

Досить цікавим є дослідження державної влади як філософсько-правового феномену, яке здійснювалось Н.В. Юськів з урахуванням онтологічного, гносеологічного, антропологічного та аксіологічного її аспектів. Так, Н.В. Юськів вказує на те, що державна влада як філософсько-правова категорія виступає універсальним явищем, що упорядковує й організовує суспільні відносини, формує адекватну картину правової реальності шляхом визнання загального апріорного розумно-етичного порядку на основі принципів свободи і рівності, захищає і встановлює природно-правовими засобами межі існування свободної волі особистості. Для побудови ідеальної моделі державної влади інтегратором слугують феномени справедливості і свободи. У цих концептуальних конгломератах відображається невмируща, вічно жива, безперервна об'єктивна потреба суспільства в досягненні гармонії відносин між роллю окремих людей, класів, інших більш дрібних соціальних груп та їхнім соціальним становищем, працею і винагородою, злочином і покаранням, достоїнствами людей і їх суспільним визнанням, між правами й обов'язками. Справедливість є показником легітимності чи делегітимізації державно-владних процесів у державі. Феномен свободи сприяє виникненню правових зв'язків між державною владою та громадянським суспільством, забезпечуючи взаємовплив і модифікацію цих явищ на сучасному етапі розвитку соціального буття [12, с. 7].

Історично аналіз поняття державної влади збігається з активним розвитком полісних відносин за добу Античності та формування складних політико-правових зв'язків між суспільством і державою.

Не згадуючи про перші спроби осмислення проблем побудови системи державної влади, яка ґрунтувалась на виокремленні ряду необхідних функцій, що виконуються скоординованими у своїй діяльності органами, варто згадати модель ідеальної держави Платона. Описуючи державний устрій, Платон проводив аналогію з людським тілом. Тобто держава має існувати та розвиватись як людський організм. А це означає, що всі її органи мають взаємодіяти, а спосіб їх поєднання повинен характеризуватись ознакою гармонійності. Деяко пізніше ця ідея набула більш завершеного вигляду в діалозі «Держава». Привертає увагу його обґрунтування структурного розмежування окремих органів державної влади, що пов'язується із вченням про генезис державної влади. Як наголошує Платон, взаємодія між правителями та воїнами не повинна мати хаотичний характер, оскільки, зважаючи на різні завдання, що постають перед державним союзом, різні особи, які належать до прошарку воїнів, повинні виконувати різні типи завдань. Власне, з боку сучасної правової теорії ці завдання можна було б назвати окремими напрямками діяльності з виконання державних законів.

Після Платона проблема аналізу системи державної влади була чітко сформульована Аристотелем у його праці «Політика». Специфічною властивістю поглядів цього мислителя було те, що він прагнув не стільки описати та запропонувати ідеальну модель побудови системи державної влади, скільки ретельно проаналізувати ті об'єктивні функції, які має виконувати держава для того, щоб реалізувати свою найважливішу мету, якою за Аристотелем, було «служіння загальному благу». Про роль цієї мети у розвитку державної влади обґрунтовано пише Р. Гринюк, який зазначає, що ідея загального блага була тісно пов'язаною у поглядах Аристотеля з правом і справедливістю, що зрештою, і зумовило те, як він тлумачив державу, державну владу та способи її організації [13, с. 58]. Доволі показовим у цьому контексті є те, що, описуючи процес функціонування державної влади він зазначає, що без органів державної влади та посадовців держава не може існувати, а без належної організації цієї системи вона не може добре управлятись [14, с. 583]. Фактично своє обґрунтування необхідності побудови системи державної влади Аристотель розбудовує через звернення до чотирьох основних функцій держави. Цими чотирма функціями є: законодавча, військова, судова та функція управління суспільними справами. Певною мірою останню з цих функцій можна ототожнити з сучасним розумінням виконавчої влади.

Продовжуючи запропоновану Платоном цілевизначальну або цільову аргументацію щодо необхідності побудови цілісної системи державної влади, Аристотель доповнив її власним «органічним» елементом. Він проводив паралель між державою-полісом та організмом і вважав, що так само як виживання організму залежить від взаємодії його органів, так і виживання державної влади залежить від того, як організаційно та функціонально узгоджуватимуться органи державної влади.

Нарешті, ще один момент, який пов'язаний із обґрунтуванням Аристотелем необхідності розвитку системи державної влади, стосується того, що він, суттєво розвиваючи ідеї Платона, вказує ще й на таку проблему, як забезпечення узгодженого функціонування різних органів державної влади. Звісно, кожен орган державної влади, кожна державна функція потребують специфічних навичок і специфічних знань. Але водночас існує необхідний зв'язок між формою правління та тими принципами, що лежать в основі формування органів державної влади. Так, за умов тиранії єдиним принципом формування державних органів є свавільне рішення тирана або ж його примха. На відміну від цього, для демократії таким принципом є принцип системних виборів.

За доби Римської імперії до аналізу потіння державної влади та вивчення її специфіки звертались Сенека, Марк Аврелій та інші. Але найбільшу увагу привертає праці Цицерона «Про державу» і «Про закони». Розвиваючи ідеї Платона та Аристотеля, Цицерон висловив ряд власних міркувань, що становлять безумовний інтерес з погляду дослідження історико-правових та концептуальних джерел аналізу поняття державної влади. Зокрема, вказуючи, що держава є породженням народу, сам народ Цицерон характеризує як «сукупність людей, поєднаних разом не у будь-який спосіб, а лише на основі взаємної згоди щодо права та спільності інтересів» [15, с. 64].

Проблеми визначення специфіки та ознак державної влади поставали й у добу пізнього еллінізму і середньовіччя. У цьому аспекті традиційно згадуються імена Августина, Томи Лівійського, Марсилія Падуанського. Так, у своєму трактаті «Про град Божий» Августин вказував, що організація державної влади відбувається подібно до організації божественної ієрархії, коли окремі державні органи взаємодіють так само, як і янгольські чини. При цьому він звертався до праць Сципіона та Цицерона і зазначав, що держава як сукупність «людей, які поєднані взаємною згодою у праві та спільним благом» [16, с. 355], має управлятись так, щоб це спільне благо могло бути до-

сягнуто. Це у свою чергу виключає свавілля правителів та об'єднує всі їх дії спільною метою (як бачимо, у цьому моменті Августин, власне відтворює платонівську «цільову аргументацію» системності функціонування державної влади). Водночас побудова держави за принципом відтворення божественного образу правління також передбачає, що всі частини або складові державної влади діють цілісно та гармонійно. Однак, якщо за добу Античності та Середньовіччя державна влада сприймалась здебільшого як певний організм (ним міг бути поліс або відтворення божественної ієрархії в тілі держави), то поступовий процес ускладнення суспільно-політичних і правових відносин логічно спричинив більш ґрунтовне розроблення саме організаційно-функціональних проблем існування державної влади. Більше того, якщо раніше наголос робився насамперед на понятті держави як союзу, то починаючи з XVI ст. держава почала сприйматись насамперед крізь призму поняття «державна влада». Надзвичайно показовими у цьому контексті є, поза будь-яким сумнівом, міркування відомого англійського мислителя та політичного діяча Ф. Бекона, який у праці «Нова Атлантида» розробив власну модель побудови системи державної влади. На його думку, добробут держави та щастя її підданих безпосередньо залежать від двох факторів: 1) правильно організації державної влади та 2) мистецтва управляти тих, хто має владні повноваження. При цьому державна влада є складною системою, оскільки перед нею постають різноманітні завдання у найрізноманітніших сферах. За Ф. Беконом, сила держави визначається насамперед її здатністю захистити себе від зовнішніх ворогів. Водночас, говорячи про генезу поглядів щодо держави і державної влади, необхідно погодитись із тим, що одним із найбільш цікавих і змістовних досліджень у зазначеному напрямі слід визнати працю видатного вченого-юриста Гуго Гроція «Три книги про право війни та миру». Визначаючи зміст та сутність влади, Г.Гроцій керувався тим, що вона, на відміну від будь-яких інших форм влади, поширюється на всю державу та на все суспільство, що, власне, і відрізняє її від общинної влади чи батьківської влади, які також щодо своїх суб'єктів можуть мати імперативний чи обов'язків характер. Так, основними характеристиками державної влади Г.Гроцій визнавав її верховність та суверенітет. При цьому під верховністю він розуміє не стільки її абсолютизм чи не підпорядкованість будь-якій іншій владі – адже це ознаки суверенітету державної влади, – скільки наявність при її здійсненні чіткого суб'єкта цієї влади. Також він пропонував розмежовувати поняття державної та верховної влади, керуючись тим, що

спеціальним суб'єктом першої завжди постає держава в цілому, тоді як спеціальним суб'єктом другої може бути одна особа, група осіб чи весь народ [17, с. 10-11, 14-17, 19, 22-25-35].

Бібліографічний список:

1. Монтескьє Ш. О духе законов / Ш. Монтескьє. – СПб, 1900.
2. Боботов С.В., Жигачев И.Ю. Введение в правовую систему США / С.В. Боботов, И.Ю. Жигачев. – М., 1997.
3. Чиркин В.Е. Разделение властей: социальные и юридические аспекты / В.Е. Чиркин // Сов. государство и право. – 1990. – № 8.
4. Майданник О. Про контроль у здійсненні державної влади / Олена Майданник // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис. – 2006. – № 5.
5. Теория права и государства : Учебник. Издание второе. – Х. : ООО «Одиссей». – 2007. – 480 с.
6. Теория государства и права : Учебник / Под ред. проф. А.В. Малько и проф. А.Ю. Саломатина. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 420 с.
7. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина І. Актуальні проблеми теорії держави : Навчальний посібник (2-е вид., стерео.) / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, С.М. Легуша, Н.М. Пархоменко, Т.О. Пікуля, Н.В. Пронюк. – К. : КНТ, 2008. – 288 с.
8. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
9. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.
10. Мамычев А.Ю. Функциональные и институциональные свойства государственной власти / А. Ю. Мамычев, И. В. Самойлова // Философия права. – 2012. – № 4.
11. Завальнюк В.В. Державна влада та юридична антропологія / В.В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2013. – № 2.
12. Юськів, Н. В. Державна влада: філософсько-правове дослідження : 12.00.12 : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Юськів Наталія Володимирівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2013. – 19 с.
13. Гринюк Р.Ф. Поняття «загального блага» (bonum commune) в контексті формування теорії правової держави / Р.Ф. Гринюк // Держава і право: Юридичні і політичні науки. Зб. наук. пр. – К. : Ін-т держава і права ім.В.М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 19.
14. Аристотель. Политика // Соч.: в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4.
15. Цицерон. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма / Цицерон. – М. : Мысль, 1999.

16. Августин Блаженный. О граде Божим / Августин Блаженный // Творения: в 4 т. – СПб. : УЦИММ Пресс, 1998. – Т. 4.
17. Скрипнюк В. Развитие системы державной власти в Украине: конституционно-правовые аспекты : монография / Валентина Скрипнюк. – Київ : Логос, 2010. – 504 с.

Стаття посвящена освещению развития категории «государственная власть» с учётом концептуальных подходов функционирования государственной власти. Раскрыты вопросы взаимосвязи функционирования государственной власти с мировоззренческими социальными ориентирами. Было отмечено, что социальная власть неотделима от любой организованной, более или менее устойчивой и целенаправленной общности людей, что позволяет утверждать о большом значении государственной власти в управлении любым обществом.

The article is dedicated coverage of the category «government» taking into account the conceptual approaches to the functioning of public authorities. Disclosed the linkages between the functioning of public authorities with social philosophical orientations. It was noted that social power is inseparable from any organized more or less stable and targeted community of people that suggests the great importance of the government in the management of any company.